

Жукова О.В.

кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства та пам'яткознавства, Харківська державна академія культури

МИСТЕЦТВО ПОБУДОВИ ЕКСПОЗИЦІЙ АНСАМБЛЕВИХ МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ МУЗЕЮ ЧИНАДІЄВСЬКОГО ЗАМКУ)

Анотація. Проаналізовано принципи побудови ансамблевих музеїв, виокремлено головні вимоги до їх експозиційного будівництва. Розглянуто мистецтво побудови експозицій ансамблевих музеїв на прикладі музею „Чинадієвський замок” в Закарпатті, визначено особливості експозиційного будівництва зазначеного типу музеїв.

Ключові слова: ансамблевий музей, експозиційне будівництво, інформаційний потенціал, реконструкція історичного середовища, допоміжні засоби побудови експозиції.

Аннотация. Жукова Е.В. Искусство построения экспозиций ансамблевых музеев в Украине (на примере музея Чинадиевского замка). Проанализированы принципы построения ансамблевых музеев, выделены основные требования к их экспозиционному строительству. Рассмотрено искусство построения экспозиций ансамблевых музеев на примере музея «Чинадиевский замок» в Закарпатье, выделены особенности экспозиционного строительства рассматриваемого типа музеев.

Ключевые слова: ансамблевый музей, экспозиционное строительство, информационный потенциал, реконструкция исторической среды, вспомогательные средства построения экспозиции.

The summary. Zhukova E. V. The art of constructing expositions the ensembles museums in Ukraine (for example, the museum Castle of Chinadievo). The principles of constructing the ensemble of museums, highlights the main requirements for their construction of the exposition. Reviewed art exhibitions for constructing ensemble of museums as an example of the museum “Castle of Chinadievo” in the Carpathians, the peculiarities of the exposition building this type of museums.

Keywords: ensemble museum, exposition building, information potential, reconstruction of the historic environment, aids the construction of the exposition.

Постановка проблеми. Ансамблеві музеї – музеї, діяльність яких базується в першу чергу на ансамблях нерухомих історико-культурних пам'яток. В основі діяльності музеїв ансамблевого типу лежать пам'ятки архітектури з їх інтер'єрами, прилеглою територією, природним середовищем. Функцію документування такі музеї виконують шляхом збереження або відтворення ансамблю нерухомих пам'яток і властивого їм оточення [13, с. 396].

В Україні ансамблеві музеї створюються шляхом музеєфікації історико-архітектурних пам'яток. Але, на жаль, до цих пір остаточно не вирішено питання про експозиційне будівництво в таких музеях.

Якщо звернутися до теорії музеєзнавства, ансамблеві музеї самі по собі не мають потреби в експозиції [6, с. 43]. Адже музеєфікований об'єкт, сама пам'ятка і є головним експонатом. Тим більше, що подібна музеєфікація завжди здійснюється відносно визначних об'єктів історії та культури. Але з іншого боку, саме музейна експозиція здатна доповнити собою історико-культурний зміст пам'ятки, найбільш повно розкрити її інформаційний потенціал. У випадку побудови ансамблевих музеїв експозиція – це не лише витвір музейного мистецтва, це специфічний вид мовлення, за допомогою якого пам'ятка здатна „розмовляти”, найбільш повно розкривати закладений в ній зміст і реалізовувати свої функції.

Отже, ця стаття направлена на аналіз особливостей побудови музейної експозиції в ансамблевих музеях, створених на основі музеєфікації історико-архітектурних пам'яток. Адже саме розуміння принципів експозиційного будівництва ансамблевих музеїв здатне розширити та збагатити експозиційну практику та напрями музеєфікації в українському музейництві та сфері охорони пам'яток.

На сьогодні більшість експозицій ансамблевих музеїв України не відповідає вимогам до такого типу. У вітчизняній музейній практиці традиційно застосовується підхід пристосування історико-культурних пам'яток до музейних функцій, тобто побудова експозицій на основі профільних музейних колекцій в стінах історико-культурних об'єктів. Це призводить до спотворення історико-культурного обліку пам'яток, викривлення самої ідеї ансамблевого музею і, найголовніше, залишає поза процесами музеєфікації безліч історико-архітектурних об'єктів, які, залишившись без сучасного раціонального використання, поступово руйнуються.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Особливості побудови експозицій в ансамблевих музеях до цих пір не знайшли відображення в науковій літературі. Так само практично немає спеціальних робіт, присвячених науковим питанням ансамблевих музеїв як одному з напрямків музеєфікації.

Питання музеєфікації архітектурних пам'яток і, відповідно, створення ансамблевих музеїв як одного з її напрямків, зачіпаються в узагальнюючих теоретичних працях з музеєзнавства (Е. Д. Добровольська, М. Т. Майстровська, О. О. Мішура, О. Соустін, Т. Ю. Юрєнева) [3, 7, 8, 11, 12].

Питання розміщення музеїв в історичних будівлях–пам'ятках, тобто створення експозицій ансамблевих музеїв, порушені авторами робіт з питань музеєфікації архітектурних пам'яток: О. Ф. Баранов [1], О. С. Давидов [2], О. Н. Дьячков [4], С. В. Карпов [6]. Проте вивчення специфіки створення музейних експозицій у ансамблевих музеях не увійшло до сфери наукових інтересів теоретиків музейної справи.

На жаль, більша частина згаданих робіт належить до російського музейництва. В Україні особливості побудови експозицій в ансамблевих музеях, так само і ансамблевий музей як напрям музеєфікації пам'яток архітектури, майже не розглядаються. Спеціальних досліджень, присвячених комплексному вирішенню проблем музеєфікації пам'яток архітектури, на сьогодні практично немає, а сам термін «ансамблевий музей» відсутній в багатьох роботах широкого профілю в галузі музеєзнавства та пам'яткознавства.

Теоретичні дослідження в галузі музеєфікації в Україні лише розпочинаються. Окремі аспекти побудови експозицій в ансамблевих музеях порушені в роботах працівників НДІ пам'яткоохоронних досліджень – В.П. Ієвлева [5], О. Сердюк, Е. Градун [10].

Результатом такого становища стала практична відсутність справжніх ансамблевих музеїв на території України та викривлення ідеї експозиційного будівництва в музеях цього типу.

Тож на сьогодні існує необхідність узагальнення й теоретичного осмислення такого напрямку музеєфікації пам'яток як ансамблевий музей, побудови концепції експозиційного будівництва такого типу музеїв, формування методики перетворення внутрішніх об'ємів архітектурних споруд в музейний простір і побудови теоретичної моделі розвитку музеєфікаційної діяльності в умовах сучасної української культури.

Формулювання мети. Мета статті – виокремити характерні вимоги до музеєфікації історико-архітектурних пам'яток шляхом побудови ансамблевих музеїв, детально розглянути особливості цього типу музеїв, що впливають на побудову їх експозицій. Розглянути мистецтво побудови експозицій ансамблевих музеїв на прикладі музею „Чинадієвський замок” в Закарпатті, виділивши особливості експозиційного будівництва зазначеного типу музеїв.

Результати дослідження.

Українська практика побудови ансамблевих музеїв свідчить про те, що внутрішні об'єми історико-архітектурних пам'яток переважно використовуються для розміщення колекційних експозицій (наприклад, Золочівський замок з історико-краєзнавчим музеєм, Ужгородський замок з історико-краєзнавчим музеєм, Чорна кам'яниця з історичним музеєм у Львові, Вороновицький палац з музеєм авіації на Вінниччині й т. ін.). Така практика суперечить головному принципу ансамблевих музеїв, відповідно до якого історико-культурна пам'ятка є головним експонатом, а музей створюється для її збереження, відтворення притаманного їй оточення та якнайповнішого розкриття інформаційного потенціалу, закладеного в будь-якому

історико-культурному об'єкті [11]. Відповідно до цих принципів експозиція, розміщена в ансамблевих музеях, покликана якнайповніше розкрити їх інформаційний потенціал шляхом відновлення взаємозв'язків між елементами середовища [7, с. 113]. Традиційний для України напрям пристосування архітектурних пам'яток до музейних функцій всього лише використовує стіни пам'ятки в своїх власних цілях, що не здатне розкрити всі особливості історико-культурного об'єкту та реалізувати його функції.

Відповідно, якщо мова йде про експозиційне будівництво на базі ансамблевого музею, то тут можлива експозиція, побудована за ансамблевим методом. Це музейна експозиція, яка зберігає або реконструює на документальній основі реальну обстановку життя конкретної людини або типу для соціального про шарку певної історичної епохи. Основною структурною одиницею ансамблевої експозиції є експозиційний комплекс – інтер'єр, де музейні предмети представлені в середовищі свого побутування завдяки відтворенню існуючих між ними зв'язків [12, с. 398].

При вирішенні цього питання знову виникає проблема – як правило, для створених раніше або заново створюваних ансамблевих музеїв не вистачає оригінальних музейних предметів [1, с. 109]. Вони давно є частиною фондів колекційних музеїв. І ця проблема іноді є каменем спотикання в питанні створення ансамблевих музеїв, оскільки в українському музейництві поширена практика побудови в музеях цього типу знову ж таки експозицій з предметів-оригіналів [3]. То чи можна створювати експозиції в ансамблевих музеях на основі неоригінальних експонатів? Якщо б мова йшла про колекційні музеї, то відповідь однозначна – ні. Але це правило зовсім не стосується такого типу музеїв, як ансамблеві.

Щоб розглянути це питання, необхідно звернутися до теорії музейного експозиційного будівництва. Як відомо, музейна експозиція будується на основі предметів-оригіналів і різноманітних допоміжних засобів (новоробів, макетів, відтворень, копій, моделей, різноманітного картографічного матеріалу й т. ін.) [12, с. 258].

В ансамблевому музеї, на відміну від колекційного, експонатом-оригіналом є сама пам'ятка і її складові елементи (форми, образ, стіни, будівельний матеріал, будівельна техніка), через які проявляються властивості історико-культурного об'єкту та реалізуються його функції. Відповідно, внутрішнє наповнення (знову звертаємося до теорії музеєзнавства) покликане лише найбільш повно розкрити інформаційний потенціал, реконструювати на документальній основі типове для певної епохи оточення [2, с. 24]. Тому, спираючись на теорію музейного експозиційного будівництва, цілком виправдано, маючи за основний експонат-оригінал саму пам'ятку та її складові елементи, відтворити властиве їм оточення за допомогою неоригінальних предметів – різноманітних новоробів і відтворень [1, с. 7].

Яскравим прикладом, що дозволяє простежити особливості побудови експозицій ансамблевих музеїв

є музей «Чинадієвський замок», створений на базі пам'ятки фортифікаційної архітектури в с. Чинадієво Закарпатській області.

Цей населений пункт вперше згадується як Сент-Міклош ще в 1214 р. Його назва походить від маєтку, названого на честь св. Миколая. Хоча русини заснували це поселення під ім'ям Чинадієво, поряд з цим назва Сент-Міклош фігурує в документах до 1944 р. [9, с. 97].

У 1264 угорський король Іштван V дарує Чинадієво магістру Аладар. Через деякий час Чинадієво стає центром домінії. У 1387р. власником цієї домінії стає магнат барон Перені.

Представники роду баронів Перені в XV ст. зводять у Чинадієво укріплений замок. Твердиня на століття стала центром Чинадієвський домінії. Спочатку замок був оточений земляними валами та ровом, з південної частини підступ до нього захищала річка Латориця.

Зі зміною власників, а також в силу свого прямого призначення - оборонного, замок часто перебудовувався. Так, після нападу польських військ князя Любомирського в 1657 р., замок після сильного пошкодження був значно перебудований.

У 1703р тут знаходився Ференц II Ракоці після поразки в битві з австрійцями під Мукачевим.

Сучасного вигляду замок набув тільки лише після перебудови 1839 р. під керівництвом архітектора Германа Ігнаці. Фортифікаційну споруду оточував старовинний парк, закладений в 1749 р. власником замку Ференцем Башінаді [9, с. 99].

Під час фашистської окупації замок перетворили на в'язницю.

На сьогодні це сувора сіра кам'яна споруда, що чимось нагадує будинок, прямокутна, двоповерхова, всього з двома кутовими вежами і метрової товщини стінами (Рис. 1). Сіра строгість і скромність будівлі видає в ній романський стиль. Єдина прикраса на вікнах нижнього ряду – простий орнамент. Під дахом збереглися вікна бійниць (Рис. 2). Під замком розташовані підвальні приміщення, які мали господарське призначення. На першому поверсі замку було шість кімнат, зал, каплиця і великий вестибюль. Другий поверх схожий за плануванням: шість малих кімнат, великий зал і довгий коридор.

Музей в замку був організований художником і громадським діячем Й. Бартошем. Він також є автором експозиції. Розроблена ним концепція передбачає реконструкцію реальної обстановки життя власників замку і типової атмосфери епохи середньовіччя, а також створення експозиції, яка б розкривала історію замку і його власників. В рамках цієї концепції експозиція складається з окремих ансамблевих комплексів - відновлених інтер'єрів, де музейні предмети представлені в середовищі свого побутування завдяки відтворенню існуючих між ними зв'язків.

Вся реконструкція була здійснена на документальній основі. За замовленням творця музею були проведені архітектурно-археологічні дослідження замку і навколишніх територій, проведено глибоке

вивчення архівних документів і описів, в ході яких було виявлено багато цікавого матеріалу, що дозволило відтворити справжню обстановку.

Так, було напевно встановлено утилітарне призначення різноманітних приміщень замку на кожному етапі його існування. В результаті досліджень були також виявлені таємні ходи, прорізані у товщі стін по всьому периметру будівлі, не відомі раніше. Важливим моментом для відтворення духу епохи і розуміння історичної дійсності стало встановлення місцезнаходження функціональних приміщень, в яких проживали або тимчасово перебували відомі в історії особистості. Наприклад, точно встановлено, у якій з кімнат верхнього поверху свого часу була розташована спальня графині Ілони Зріні, в якій вона таємно приймала вождя антигабсбургського руху Імре Текелі.

На сьогоднішній момент замок ще перебуває на етапі реставрації. Тим не менш, повністю відреставрований перший поверх північної частини замку, де розміщені три експозиційні зали: хол замку, зал прийомів і бенкетний зал.

Замковий хол представляє із себе парадний вхід, який веде до північної, головної частини замку. Не зважаючи на те, що обидві частини споруди з'єднані між собою і представляють в архітектурному плані єдине ціле, з південного боку є свій, автономний вхід.

Інтер'єр парадного входу простий і являє типовий інтер'єр холу замків епохи середньовіччя (Рис. 3). Це груба кам'яна кладка. У центрі протилежної від входу стіни розміщений герб роду Перені – засновників твердині і перших власників Сент-Міклоша (с. Чинадієво). Єдині експонати – це лицарські обладунки і величезна карта Чинадієво – збільшена копія з середньовічного креслення, що прикрашає стіну наче gobelen.

У залі прийомів (парадному залі) свого часу проводилися урочистості, прийом гостей. Експозиція парадного залу, побудована за хронологічним принципом, у хронологічному порядку оповідає про власників замку – від найперших баронів Перені, які й спорудили твердиню й до останніх – графів Шенборнів, від яких замок перейшов у державну власність.

Стіни прикрашені картинами – не просто зображеннями на абстрактні теми, а портретами всіх власників замку. Подібна практика була традиційною для багатьох аристократичних маєтків і родових замків епохи середньовіччя (Рис. 4). Експоновані картини – не оригінали, а високохудожні копії з оригіналів, що зберігаються в музеях Європи. Роботи виконані самим автором експозиції Й. Бартошем – відомим закарпатським художником.

Поруч, у вишуканому оформленні, – інформація про власників замка і особисті речі – копії з оригіналів, що зберігаються в різних музеях.

З парадного залу широкий прохід веде в бенкетний зал, повністю реконструйований на підставі описів і зображень типової для родових замків обстановки даної історичної епохи – таким, яким він цілком ймовірно міг бути в XVI – XVII ст.

Рис. 1. Чинадієвський замок.
Північно-східний бік.

Рис. 2. Чинадієвський замок. Вигляд з півдня.

Рис. 3. Експозиція першого поверху.
Замковий хол.

Рис. 4. Експозиція другого приміщення.
Зала прийомів.

Рис. 5. Рис. 5. Експозиція третього приміщення
Банкетна зала.

Рис. 6. Експозиція банкетного залу.
Експозиційний комплекс археологічних предметів.

У центрі залу – довгий дерев'яний стіл, за який сідали бенкетуючі. На чолі – масивний дубовий трон господаря, на протилежній стіні від якого традиційно розміщувалося дзеркало (Рис. 5). Це робилося для того, щоб господар завжди бачив, що відбувається за його спиною і міг уникнути раптового удару кинджалом або можливості бути отруєним.

Уздовж стін розташовані дерев'яні лави для гостей, які під час бенкетів присувалися до столу. Всі меблі – це новороби, але виконані за малюнками XVI – XVII ст., що дає можливість точно відтворити оздоблення бенкетного приміщення даної епохи.

Цікавим елементом експозиції бенкетного залу є невелика археологічна колекція, що складається з оригінальних предметів, виявлених під час досліджень на замковій території (Рис. 6). Вона виконана у вигляді декількох картин, в яких мальовничі композиції з археологічних знахідок розміщені у вишуканій рамі під склом. Цілком можливо, що таким чином міг прикрасити стіни залу один із його власників. Таким чином, археологічні предмети не виділяються із загального задуму, а гармонійно доповнюють обстановку, відтворюючи інтер'єр бенкетних залів, характерний для замків Закарпаття XVI – XVII ст.

В цілому, в експозиції музею Чинадіївського замку немає практично жодного предмету-оригіналу. Вона майже повністю побудована на відтвореннях і новоробах. Але при цьому спирається на глибоке знання побуту і традицій даної історичної епохи. Всі деталі експозиції, предмети інтер'єру – меблі, рами, окремі предмети побуту, представляють собою точні відтворення, виконані з оригінальних креслень, малюнків та інших ілюстрацій.

Цілком можливо, що саме так і виглядав цей похмурий середньовічний замок в період найяскравіших сторінок своєї історії. Отже, з метою реалізації головної мети ансамблевого музею – передачі історичної інформації відвідувачам, зовсім не обов'язково розміщувати колекційний музей на території архітектурної пам'ятки; так само як не обов'язково створювати експозиції з метою демонстрації предметів-оригіналів. В ансамблевому музеї головний експонат – це сама історико-культурна пам'ятка, на той час як всі експозиційні матеріали можуть розглядатися як допоміжні засоби побудови експозиції, які лише допомагають розкрити закладений в пам'ятці інформаційний потенціал.

В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні **висновки**:

За своїм типом музей „Чинадіївський замок” є справжнім ансамблевим музеєм, що демонструє всі його характерні риси – збереження та відтворення пам'ятки фортифікаційної архітектури – замку XV–XVII ст., прилеглої території з властивим йому оточенням, найбільш повне розкриття його інформаційного потенціалу за допомогою ансамблевої експозиції.

Експозиція музею «Чинадіївський замок» яскраво ілюструє особливості створення експозицій ансамблевих музеїв. Головне її завдання – це

реконструювати на документальній основі правдиву реальну обстановку, характерну для цього замку в конкретний історичний період, представити історію функціонування пам'ятки та її зв'язки з минулими історичними епохами та видатними особистостями, пов'язаними з нею. Використані для цієї мети новороби, відтворення, окремі рішення експодизайну своїми зовнішніми формами, кольором і матеріалами, місцем розташування наповнили внутрішній зміст пам'ятки відповідною атмосферою, „оживили” її. Це дозволяє передати відвідувачам найбільш повну історико-культурну інформацію, реалізувати соціокультурні музейні функції – завдання, яке ставить перед собою експозиційне будівництво в цілому.

Література:

1. Баранова О. Ф. К вопросу построения экспозиции в музеях дворцах-усадьбах и специфика их научной пропаганды / О. Ф. Баранова // Музей. Художественные собрания СССР. – Вып. 4. – М., 1983. – С. 6-9.
2. Давыдова А. С. Вопросы сохранения и использования интерьеров памятников архитектуры в музейных целях / А. С. Давыдова // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры: Сб. науч. тр. – М., 1975. – С. 21-76.
3. Добровольская Э. Д. Музеефикация памятников архитектуры: Теория и практика (1980-е годы) / Э. Д. Добровольская // Музейное дело и охрана памятников: Обзор информации. – Вып. 1. – М.: НИО «Информкультура», 1989. – С. 124-138.
4. Дьячков А. Н. Актуальные проблемы сохранения и использования памятников культуры / А. Н. Дьячков // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры: Сб. науч. тр. – М., 1989. – С. 8-10.
5. Ієвлева В.П. Методичні рекомендації щодо музеєфікації нерухомих пам'яток науки і техніки / В. П. Ієвлева // Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – 2008, вип. 2. – С. 14-28.
6. Карпов В. Памятник архитектуры как объект музеефикации / В. Карпов // Актуальные проблемы советского музееведения: Сб. науч. тр. – М., 1987. – С. 40-49.
7. Майстровская М. Т. Музейная экспозиция и памятник / М. Т. Майстровская // Музееведение. На пути к музею XXI века: Сб. науч. тр. – М., 1991. – С. 112-125.
8. Мишура О. О. Музеефикация памятников архитектуры / О. О. Мишура // Кафедра Л. Материалы научно-практической конференции «Музей в храме-памятнике». – СПб., 2005. – С. 97-104.
9. Поп Д. Замки Подкарпатской Руси / Д. Поп, И. Поп. – Ужгород, 2002. – 126 с.
10. Сердюк О. Музеефікація комплексних пам'яток / О. Сердюк, Е. Градун // Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – 2009, вип. 3. – С. 43-68.
11. Соустин А. К вопросу о приспособлении памятников архитектуры под музей / А. Соустин // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры: Сб. науч. тр. – М.: НИИК, 1982. – С. 8-18.
12. Юрєнева Т. Ю. Музееведение: Учеб. для высшей школы / Т. Ю. Юрєнева. – М.: Академический Проект, 2003. – 560 с.